

УДК 811.16'373.74:008

DOI <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2026-42.2>

НЕ ЗАМАНИТИ КАЛАЧЕМ: ДО СИМВОЛІКИ КАЛАЧА У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Наталія Г. Ареф'єва

доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних наук
Одеський національний медичний університет,
Одеса, Україна

e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua; nataliia.arefieva@onmedu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4974-9157>

АНОТАЦІЯ

У статті із залученням багатого мовного матеріалу досліджено слов'янські фразеологізми, що віддзеркалюють символіку калача. Описано потужну культурну символіку калача як архаїчного культурного символу, виразно представленого у слов'янській фразеології. Автор доходить висновку, що сакральна символіка калача, закріплена переважно регіонально фразеологією, його апотропейні та продукувальні функції, винятково важлива роль у хрестильній та весільній обрядності має глибоке міфологічне підґрунтя і співвіднесена з культом сонця – давнім сакральним символом, джерелом життєдайної сили, величності і щастя, кругла форма якого закована в таких усталених у народній культурі символах, як калач, коровай, вінок, обручка та інших. Саме тому в слов'янській фразеології калач постає символом достатку, добробуту, щасливої долі. Функціональна роль калача, його онтологічні властивості осмислені в слов'янській фразеології в межах семіотичних опозицій та висвітлюють різноманітні сторони людської особистості, життєвого досвіду тощо. Калач постає в центрі низки усталених у культурі прескрипцій. Яскраве і багатоаспектне представлення калача у слов'янській фразеології, насамперед російській, українській, болгарській, свідчить про виняткову культурну навантаженість цього терміна, виводячи його в розряд потужних культурних символів. У процесі дослідження залучено багатий фразеологічний матеріал, застосовано методику етнолінгвокультурологічного аналізу, семіотичного аналізу, метод структурно-семантичного моделювання, прийом субституції.

Ключові слова: слов'янська фразеологія, культурний символ, міфологічне підґрунтя, семіотична опозиція, культурна прескрипція, концептуальна метафора, слов'янська культурна традиція.

Вступ. *Калач* – один із найважливіших культурних символів слов'ян, яскраво представлений у фразеології, переважно українській, російській, болгарській. Попри те, що в центрі уваги видатних славістів опинився насамперед комплекс ритуалів і обрядодій, пов'язаних із *калачем* та іншими видами хліба (див.: Гура 2012¹: 342–344; Жайворонок 2006: 267–278; Узенёва 2010: 95–137), дослідження фразеологічного та пареміологічного матеріалу, на тлі якого можна простежити закарбовані в цьому концепті культурні смисли, залишаються нині фрагментарними і не дають можливості для створення цілісної картини, що й визначає **актуальність** студії. Водночас наявність масиву фразеологічних одиниць, стрижневим компонентом яких є *калач*, залучення їх до загального «банку даних» може слугувати ще одним надійним джерелом, що допоможе прояснити і точніше описати глибинну міфологічну семантику *калача* та його інтерпретації у фразеологічному вимірі.

Мета дослідження полягає у виявленні та описі етнокультурної семантики слов'янських фразеологізмів, згрупованих навколо концепту «калач», що зумовило використання таких методів, загальнонаукових і власне лінгвістичних: *описового й порівняльного, методів аналізу та синтезу, методу етнолінгвокультурної інтерпретації, методу структурно-семантичного моделювання, семіотичного аналізу, семіотичного методу опозицій*, а також *прийому субституції*.

Матеріал і методи дослідження. Матеріал дослідження становили українські, російські, білоруські, болгарські, польські фразеологізми, що пов'язані із концептом «калач», дібрані методом суцільної вибірки з доступних Фразеологічних словників, регіональних і загальнонародних. У процесі роботи було залучено дані тлумачних, перекладних, етимологічних та навчальних словників, а також словників-довідників, книг і монографій.

¹ Посилання на книги та словники, що скорочені як Гура 2012; БСРП 2007; БСРНС 2008; БСРПС 2010; ИЭС 2005; СД 1999, 2004; Телия 1996; ФСРЯ 1968 див. за: Арефьева Н. Г. Просторовий лінгвокультурний код у російських говірках Одещини (на матеріалі фразеології). *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство. II* : збірник наукових праць до 100-річчя від дня народження. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2023. С. 232–234.

Результати та дискусія. У міфологічному ракурсі *калач* доволі докладно описано в сучасних етнолінгвістичних дослідженнях (Гура 2012: 341–344; СД 1999 (2: 439–442); Яковлева 2014: 263–264)). Комплекс обрядів, пов'язаних із *калачем*, у слов'ян настільки великий і значний, що не виникає сумнівів у його символічній ролі у слов'янській культурній традиції. Зокрема, А. В. Гура в книзі «Брак и свадьба в славянской народной культуре: семантика и символика» зазначає: «Калач у вигляді кільця або з невеликим отвором, як і інші круглі кільцеподібні предмети (обручка, вінок), є символом шлюбу, з'єднання нареченого з нареченою. Не випадково калач фігурує в ритуальних колових рухах, що символізують одруження: наречена крутиться з калачем, обходить навколо столу, на якому лежить калач, дивиться крізь нього при обході по сонцю тощо» (переклад українською з неукраїномовних джерел тут і далі наш – Н. А.) (Гура 2012: 341). Захисні, апотропейні функції *калача* зумовлені його круглою формою, що зближує його з іншими предметами, які мають отвір: вінком, кільцем, ситом, каменем із діркою тощо (СД 1999 (2: 439)). Калач – багатофункціональний культурний символ української обрядової традиції. У книзі В. М. Войтовича «Слов'янська міфологія» знаходимо таке: «Калач – ритуально-весільна хлібна жертва богові Сонця у вигляді кільця» (Войтович 2005: 214). Калачі клали на святвечірній стіл, випікали на Великдень, Вознесіння та інші свята; калачі з калиною були основною обрядовою стравою на Першу та Другу Пречисту. На весіллі молодим підносили калач, на якому був запечений перстень молодої – символ добробуту, щастя й здоров'я для зміцнення роду (Ibid.: 214–215). В історико-етимологічному висвітленні схарактеризовано фразеологізми під опорним словом «калач» у праці О. К. Біріха, В. М. Мокієнка, Л. І. Степанової «Російська фразеологія. Історико-етимологічний словник» (ИЭС 2005: 278–279).

Прикметно, що культурологічний коментар до слова *калач* як важливого фрагмента народної культури і пов'язані з ним фразеологізми вміщують і лінгвокраїнознавчі фразеологічні навчальні словники, орієнтовані на іноземну

аудиторію. Метою таких словників є насамперед ознайомлення інокомунікантів із національно-культурним компонентом мови, яку вони вивчають. У книзі В. М. Мокієнка і В. П. Феліциної «Російські фразеологізми» в культурологічному ракурсі висвітлено не лише *калач* як стрижневий компонент низки фразеологізмів, але й власне фразеологізми, пор., наприклад, фрагмент коментаря, наведеного авторами Словника до фраземи *тёртый калач*: «**Тёртый калач** – калач, виготовлений із особливого тіста, яке довго труть і мнуть, щоб при випіканні вийшла пориста м'якушка. Звідси метафоричне вживання про людину, яку “терло” і “м’яло” життя» (див.: Мокієнко В. М., Феліцина В. П. «Російські фразеологізми: лінгвокраїнознавчий словник» (1990): 61–62)). У «Російсько-українському фразеологічному словнику культурних символів», також орієнтованому на іноземних студентів і стажистів і укладеному за алфавітно-символічним принципом, представленому фразеоматеріалу з компонентом «калач» передує стислий коментар цього важливого культурного символу (Ареф'єва 2018: 100–101).

Цілком очевидно, що потужна символіка *калача* має глибинне міфологічне підґрунтя і нерозривно пов'язана з культом *сонця* – давнім сакральним символом, джерелом життєдайної сили, величності і щастя, кругла форма якого, закодована в таких усталених у народній культурі символах, як *вінок*, *калач*, *коровай*, *обручка* та ін., метафорично позначає безперервність та нескінченість буття та Всесвіту (докладніше про багатоаспектне представлення сонця у фразеології див.: Ареф'єва 2025а; Ареф'єва 2025в; Арікова 2023; Іліаді, Дерік 2023). Насамперед круглою формою *калача* визначається його потужна обрядова символіка, що цілком підтверджено етимологічними даними, вичерпно представленими в ґрунтовних працях: «*Калàч (колàч)* – ‘калач; варений овечий сир круглої форми; глиняна посудина на горілку у формі кола; перевесло’; <...> ; рос. *калач (колач)* ‘круглий крендель, плетена булочка з білого борошна’, біл. *калач*, д.-рус. *колачь*, пол. *kolacz* ‘у тому самому значенні; обрядовий весільний хліб круглої форми; макухи, збиті в круглу балабуху’, чес. *kolač* ‘пиріг; [круглий очіпок]; ст. плата,

нагорода від податку’, словацьке *kolač* ‘здобна булка, пиріг’, вл. *kolač* ‘круглий білий хліб’, нл. *kòlas* у тому самому значенні, болг. *koláč* ‘обрядовий круглий хліб, перепічка’, м. *kolach* у тому самому значенні, схв. *kòlāch* ‘білий хліб у формі персня (обрядовий дар при відвідинах); перепічка; подарунок (за добру новину)’; слн. *kolač* ‘білий круглий хліб (обрядовий); кругла плоска посудина для вина’; – псл. **kolačь* ‘печений хліб круглої форми’, похідне утворення від *kolo* ‘коло’, пор. чес. (мор.) *kolo* ‘калач, що дається челяді за службу’, болг. *коло* ‘калач’, рос. *колесо* ‘великий калач, круглий житній хліб’, схв. *колак* = *kòlāch*, болг. *колāk* = *koláč*, м. *колак* ‘обрядовий хліб, яким запрошують на весілля; бублик’; назву утворено відповідно до округлої форми печива, що мала первісно обрядове значення (коло як символ щастя)» (ЕСУМ 1985 (2: 348)). За відомим болгарським етнографом І. Георгієвою, «за допомогою круглого простору в обрядовій практиці змодельовані основні символи достатку, родючості, здоров’я, щасливого шлюбного життя, перемоги над злом – це ті основні вимоги, за якими народ осмислює життя як життя щасливе» (Георгиева 2010: 96). Цікавим, на нашу думку, видається також таке припущення дослідниці: «кругла форма є найпершим не лише асимільованим, але й “олюдиненим” простором, тому вона набуває сакрально-магічної функції» (Ibid.).

Зауважимо, водночас, що символіка калача як хлібного виробу багато в чому збігається із символікою хліба, який, на думку відомого лінгвокультуролога В. А. Маслової, – «символ сонячного Бога, він не просто дар Божий, а сам є божественною істотою» (Маслова 2001²: 30). За вдалим висловленням М. Л. Ковшової, *хліб* «не лише називає найбільш прийнятий у Росії продукт харчування, але є одним із понять, що найбільше переживається в російській культурі» (Ковшова 2016: 271). Архетип хліба, який, за В. А. Масловою, символізує життя, добробут та матеріальний

² Посилання на книги, що скорочені як Березович 2007; Ковшова 2016; Маслова 2001, див. за: Арефьева Н. Г. Фразеологія російських переселенських говірок Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02. Дніпро, 2021. С. 422–435.

достаток (Маслова 2001: 30), а також передає важливі соціально-прескриптивні, яскраво віддзеркалений таким величезним шаром фразеологічного масиву слов'янських мов, що його неможливо представити вповні, тому наведемо лише декілька прикладів: укр. *[і] хліб і до хліба* 'усе необхідне для життя; достаток'; *шматок (кусок, кусень) хліба [насуцного]* 'засоби, необхідні для прожиття, існування'; *ділитися останнім (кожним) шматком хліба* 'виявляти доброту, людяність у ставленні до інших' (СФУМ 2003: 745, 778; ФСУМ 1993: 244); рос. *Хлеб всему голова; чужой хлеб горек*; біл. *на ласкавым хлебе* 'бути у когось на утриманні'; *цераз хлеб (ад хлеба) шукаць хлеба* 'змінювати становище, звичний поряток життя і т. ін.' (Лепешаў 2008 (2: 845, 932)); болг. *като хляб и сол* погаждаме се (слагаме се) – 'дуже добре (ладнати між собою)'; *давам / дам печен хляб в ръцете* някому – діал. 'учити когось ремеслу; допомагати кому-н. здобути професію' (ФРБЕ 1974 (1: 514, 229)) тощо; докладніше про *хліб* як один із найважливіших символів східнослов'янської культурної традиції, віддзеркалений у фразеології, див.: (Арефьева 2025б: 23–24; Арефьева 2018: 82–93).

Проте визначальна роль хліба як головного продукту харчування, експлікована в межах культурно конотованої моделі «хліб + калач», де калач постає символом смачної святкової їжі, є очевидною, пор.: *З'ївши калач, берися знов до хліба* (УПП 1984: 126); *Калач приїсться, а хліб ніколи* (Ibid.); *Не стало хліба – мусив калачі їсти* (Ibid.: 128); *Добрий хліб, коли нема калача* (Ibid.: 127), рос. *Калач [скоро] приестся, а хлеб никогда* (БСРПС 2010: 396); *Калач хлебу не замена* (Ibid.), хоча й у низці випадків представлена імпліцитно: *Біда навчить калачі їсти* (УПП 1984: 35); рос. *И калачи приедаются* (БСРПС 2010: 396); *Калачом только брюхо раздразишь* (Ibid.).

Усталена у слов'янській культурній традиції настанова «їсти чужий хліб – погано, треба заробляти свій» (пор. винятково позитивне забарвлення фраземи *свій хліб* 'засоби для існування, здобуті власними зусиллями; власні заробітки', підтверджене численними ілюстраціями (СФУМ, 2003: 746)) чітко простежується у фраземах, що згруповані

навколо концепту «калач», де рекомендація «“своє”, хоча й зароблене важкою працею, має цінуватися набагато більше, ніж те, що належить до “чужого”»: *Свій хліб ліпший від чужого калача* (УПП 1984: 128); рос. *Свой хлеб слаще чужого калача* — присл. ‘своє власне приваблівіше за чуже’ (БСРНС 2008: 240); *Чужой калач приедчив, а свой спор* (БСРПС 2010: 396); *Чужой калач скоро приедается* (Ibid.).

Проте, спостерігаємо й інше народне спостереження, згідно з яким «чуже» постає приваблівішим, ніж «своє»: *Чужой хлеб слаще калача* — присл. ‘чуже приваблівіше за своє, звичне’ (БСРНС 2008: 240). У таких прислів’ях *калач* постає в центрі архаїчної опозиції *своє* — *чуже*, за допомогою якої людина здавна осмислювала й членувала навколишній світ, пор. також: *Чужу біду з хлібом з’їши, а свої з калачом не ковтнеш* (УПП 1984: 38).

Функціональна роль *калача* як смачної випічки, яку їдять у свята під час відпочинку, його неодмінні властивості — м’якість та білий колір (оскільки *калачі* виготовляються з пшеничного борошна) осмислюється в російських прислів’ях у межах семіотичних протиставлень *відпочинок* — *праця*: *Калачей (калачи) покушать, песен послушать (просим); Хоть (Хотя) возьми на калачи — только делом не волочи; Возьми на калачи, да [только] дело (делом) не волочи* (БСРПС 2010: 396); *білий (пшеничний) хліб — житний хліб: Калачик — пряник, а ржануха, что булыжником брюхо вымостит; С калачика личико хоть дрябло, да бело, а со ржанухи — [словно] дублёное; урал. (яїцьке) Калач мягкий, рот большой — наворачивай люкшой; С калача лицо белеет, а с сыта краснеет* (Ibid.), а також цілої низки прескрипцій. Приміром, значення прислів’я *Не калачиком кормят, а чугуном* (новосиб.) збігається з усталеною в культурі прескрипцією: «Головна їжа — не солодощі і ласощі, не делікатеси, а те, що насичує» (Ibid.: 397); значення паремії *Это нам нипочём — закусывай калачом* перетинається з одним із визначальних знаків російської культурної традиції — символом *авось*. Про розповсюдженість *калача*, хоч і святкової, проте не складної в приготуванні страви, свідчить стійке порівняння *как калач испечь* — *народн., застар.*

‘про що-небудь, що може легко здійснитися; що можна виготовити швидко та без особливих зусиль’ (БСРНС 2008: 240). У низці російських паремій представлено і *калашника* (*калачника*) – людину, яка випікала *калачі*: **Калачник не табачник: не даєт рожка понюхать; Калачник умёсом берёт; У калачника дрожжей, а у кузнеца угольев не проси** (БСРПС 2010: 397).

Онтологічні властивості калача влучно переосмислюються в народній фразеології, позначаючи різноманітні сторони людської особистості, пор. болг. діал. *кабѝ колак* (букв. пухкий калач) – ‘нетовариська людина, яка замкнулася в собі’ (ФРБЕ 1974 (1: 464)); загальновідомі *тертий калач* ‘хтось досвідчений, бувалий’: – *Я, шановний, – третий калач, шукай когось дурнішого* (І. Григурко, Далекі села) (Ужченко 1998: 69); рос. *тёртый калач* – розм., схв. або ірон. ‘про досвідчену, бувалу людину, яку складно обманути’ (БСРП 2007: 271), а також пов’язані із цією ж семантикою прислів’я *Не мявши, не тёрши (Не тёрши, не мявши) – не будет калач; Не тёрт, не мят – не будет калач* (БСРПС 2010: 396), у яких спосіб приготування калача порівнюється із досвідом, зазвичай нелегкими випробуваннями, які припадають на долю людини. Важливу роль *калача*, його центральне місце з-поміж інших видів святкової випічки віддзеркалює фразема *[и что бы] как калач, что из себя строит* – ірк., несхв. ‘про людину, яка поводить себе пихато, про надмірно пихату людину’ (БСРНС 2008: 240).

Цікаво, що сакральна символіка *калача* відбивається насамперед у діалектному, тобто найбільш архаїчному, шарі фразеології. Зокрема, сакральна символіка *калача* яскраво віддзеркалена в болгарських діалектних фраземах *ни царю харач, ни богу колак* ‘кажуть про людину, котра нічого не робить та не приносить користі для суспільства’ (ФРБЕ 1974 (1: 744)); *ни богу колак, ни царю харач* та *ни попу колак, ни царю харач* із тим самим значенням (НФРБЕ 1993: 181, 182), у яких перша частина побудована за моделлю «цар + харач ‘податок, який платили болгари за часів турецького ярма замість відбування військової повинності’ (БРС 1966: 695)» і, очевидно, символізує земне життя, тоді як друга

частина, побудована за моделлю «Бог + калач», є символом божественного, сакрального. Сакральну символіку *калача* підтверджують і прислів'я, які наводить В. І. Даль, пор.: ***Водиться с палачами — не торговать калачами*** — застар., присл. < «Палач поган» (коментар В. І. Даля) (БСРНС 2008: 240); ***Вместо калача да кукиш*** (БСРПС 2010: 396), де опозицією *калач — палач* і *палач — кукиш* збігаються з опозицією *сакральне — нечисте*. Пор. також рос. фразему ***молить калачи*** — яросл., костром. 'про обрядове частування з молитвами, вином та білим хлібом (1 серпня за ст. ст.), яке, за забобними уявленнями, має приносити вдачу рибалкам' (БСРП 2007: 272). Про надзвичайно важливу, символічну роль *калача* у болгарській народній культурі яскраво свідчать діалектні фраземи ***прерязах колача*** на нешто — діал. 'закінчити щось, провести щось' (ФРБЕ 1975 (2: 200)); ***рязах колача*** на нешто (Ibid: 258) та ***резах колача*** на нешто, що вживаються із тим самим значенням (НФРБЕ 1993: 228).

У польській фразеології сакральна символіка калача (до речі, пол. *kolacja* має значення 'вечеря'; *jeść kolacę* 'вечеряти' (WSPR 1979: 328)) закарбована у фраземі ***śmieje się jak głupi do kolacza*** (букв. сміється, як дурний над калачем) (Skorupka 1974 (1: 335)), у якій простежується усталений у слов'янській культурній традиції глибинний смисл: *сміятися над сакральним, божественним — негідно людині*, пор. загальновідому християнську настанову: «гріх сміятися над убогими». Гучний, частий або безперервний сміх у цілому вкрай негативно сприймається в народній культурі, оскільки пов'язується з нечистою силою та її згубним впливом на людину. Усталеною у слов'янській культурній традиції є кореляція «сміх — дурість». В оповіданні В. М. Шукшина «Игнаха приехал» батько каже сину, який повернувся в рідну домівку після тривалої розлуки: «Что-то ты много хохочешь, Игнат, <...> Как дурак какой». Так само негативно оцінюється в народній свідомості і поведінка людини, яка викликає сміх оточення, пор., наприклад, представлення цього мотиву в східнослов'янській фразеології і деякі ілюстрації: рос. ***смешить людей*** 'бути об'єктом глузування, насмішки для кого-небудь': *Тамара повернулась к матери и заговорила*

быстро и громко. — Ты хочешь, чтобы я ходила в розовых туфлях и коричневом платье? Ты хочешь, чтобы я смешила людей? Да? Ты этого хочешь? Так и говори прямо (А. С. Макаренко «Книга для батьків»); *смішити людей (горобців)* у тому ж значенні: *Старий Кирпа підсів до Петра і при людях надоумлював: — Гляди, зятьок, роздивляйся добре на нашу доньку, щоб потім жити та й людей не смішити* (В. Сологуб) (СФУМ 2003: 671), у складі якої варіативний компонент «горобці» — усталений у східнослов'янській народній культурі символ нечистої сили, хвороб та всілякого зла, докладніше про символіку *горобця* див.: (Арефьева 2021: 90–98).

Глибинна етносимволіка *калача* простежується в різноманітних зразках живого народного мовлення, пор., приміром, віддзеркалення її в приповідках, за допомогою яких заспокоюють малих дітей: «Не плачь — дам калач, не вой — дам другой, не реви — дам три!» (запис наш — Н. А.). У В. В. Жайворонка знаходимо таку модифікацію: «Не плач, дитя, не плач, дам тобі калач» та «Не плач, дитя, не плач, принесе батько калач, медом помаже, тобі покаже, а сам з'їсть!» (Жайворонок 2006: 267–268).

У фразеології потужна й багатоаспектна символіка *калача* виявляється насамперед у весільної обрядності, адже, як цілком слушно зауважує А. К. Байбурин, «за допомогою кулінарного коду дублюється головна ідея — утворення нової пари» (див. працю А. К. Байбурина «Ритуал у традиційній культурі. Структурно-семантичний аналіз східнослов'янських обрядів» (1993): 81)), пор. пол. *kolacz weselny* 'обрядовий пшеничний пиріг круглої форми, весільний пиріг' (Skogupka, 1974 (1: 335)); болг. *шарен колак невестински колак, момин колак* (Узенёва 2010: 93) тощо. Цікаво, що обрядові дії, пов'язані з калачем під час весілля, виконує наречена. Зокрема, у Болгарії наречена, входячи на поріг нової хати, дарувала калачика маленькому хлопчикові, якого потім саджала на коліна; іноді роздавала дітям невеличкі хлібці крізь отвір калача (*шарен колак*), що символізувало народження дітей (Ibid.). Після шлюбної ночі, у понеділок, у супроводі дружок, шафера та дітей наречена йшла до води, де переломлювала свій калач і роздавала присутнім. У селі Оштава

«для здоров'я» роздавали частину хліба нареченої (*невестински колак, момин колак, шарен колак*), залишаючи на фруктовому дереві один шматок, що також символізувало народження дітей (Ibid.).

Цікаві обряди фіксують фразеологізми з партонімом «калач» у російських говірках Одещини, де *калач* – насамперед символ сватання, а також (поряд із культурно значимими концептами *тыква* та *чайник*) відмови тому, хто сватає дівчину (Арефьева 2021: 199). Зокрема, зі старовинним звичаєм, згідно з яким свати несуть *калач* у хату нареченої, пов'язана фразема *приходить / прийти с калачом* к кому – обряд. 'сватати наречену': *Зять кàжэ минè: «Там май радитили хòчуть да вас с калачом притить»* (Возн., 2020) (ФСРГО 2020: 173). За допомогою *калача* реалізується і мотив відмови сватам: *отдàть калàч* [кому] – 'відмовити нареченому; відмовити комусь під час сватання'. Це пов'язано зі звичаєм віддавати *калач* тому, хто сватає, на знак незгоди вийти заміж: *Дуся аддàла йиму калàч. Дуся аддàла калàч, ни жыних – значит Дуся ни схатèла* (Возн., 2020) (Ibid.: 206). Її «парна» фразема *забрàть калàч*, відповідно, вживається у значенні 'отримати відмову під час сватання': – *А жэних мòжэ аддàть калàч? – Жаных мòжэ забрàть калàч* (Возн., 2020) (Ibid.: 91)». Концептуалізація мотиву сватання за допомогою *калача* зафіксована і на Луганщині, пор.: *калачи ризати* – луган. етн. 'сватати' (ФССССГД 2013: 232). З огляду на наведені приклади можна припустити, що у наведених фраземах приховано глибинний архаїчний смисл: *калач* – це *дівчина*. Підтвердження цієї думки знаходимо у фразеологізмах та пареміях, внутрішня форма яких вибудовується на основі концептуальної метафори «калач – дівчина», пор.: *Кому калач пікся, а кому довівся* 'про дівчину, яка вийшла заміж' (УПП 1984: 175); рос. *Около неё обойдётся – калач съешь* (БСРПС 2010: 396), *здоровый как калач* – *пск.* 'про дуже здорову, повненьку або рум'яну дівчину або жінку' (БСРНС 2008: 240), у підґрунті яких домінує чоловіче світобачення, що цілком збігається зі спостереженнями видатного фразеолога, засновника і керівника

лінгвокультурологічної школи В. М. Телія про «дієвість у чоловічій ментальності “гастрономічної” метафори, згідно з якою жінка як сексуальний партнер – це *лакомий кусок*, пор. також *аппетитная, сладкая, ядрёная баба* і т. ін. (Телія 1996: 241). Пор. також представленість «гастрономічної» метафори в білоруській фразеології: схв. *дзяўчына як пірог*; схв. *маладзіца як перепечка*; схв., жарт. *дзяўчонка як клічка* (РБСС 2018: 262).

У російських говірках Одещини лінгвокультурна символіка *калача* виявляється не лише у весільному обряді, а й у обряді хрещення. Зокрема, фразема *отдавать / отдать калачи крестной* (записано від Коваленко Євгенії Василівни, 1946 р. н., мешканки с. Троїцького Біляївського р-ну Одеської області) віддзеркалює стародавній народний звичай, згідно з яким родичи немовляти, повернувшись із церкви після обряду хрещення, під час застілля на честь цієї події дарували хресній калачі, на яких вона давала клятву піклуватися про свого хресника у разі смерті його батьків: *Кадà приходять с цэркви, садзяца за стол, фсе рётственики аддают калачи крэснай. Крэсная даёт клятву на калачах: «Абицаю радителям, што ф слўчае их смёрти буду забодтица а рибёнке, как а сваём радном».* *Крэснай даят ткань на плацье и калач, а крэснаму – калач и рубашку* (Троїц., 2019, 2021) (Арефьева 2021: 592). Як бачимо, *калач* тут у поєднанні з культурним символом *клятва* – сакральний символ, який мав забезпечити не лише щасливу долю немовляти, а й захистити його у разі передчасної смерті батьків. Можна припустити, що в обряді хрещення як одного з найважливіших етапів породільної обрядності приховано глибинний архаїчний смисл: *калач* – це *дитина*. Зокрема, про різних дітей із однієї родини йдеться в паремії *Хоч з однієї печі, та не однакові калачі* (УПП 1984: 190). Із мотивом хрещення співвіднесена також діалектна болгарська фразема *не куму кравай, а куми* – ірон. ‘кажуть про людину, яка чекає, поки іншій людині принесуть їжу, щоб вона теж поїла’ (ФРБЕ 1974 (1: 539)).

Калач – символ достатку та добробуту, яких здавна прагнуть в народі і запорукою яких є важка щоденна праця, пор.: *Добре тому на печі,*

як є в хаті калачі (УПП 1984: 114); *Хочеш їсти калачі – не сиди на печі* (Ibid.: 115); *Вставай до сонця, працюй до ночі, то їстимеш калачі* (Ibid.: 147); рос. *Есть калачи – [так] не сидеть на печи* (БСРПС 2010: 396); *Хочешь есть калачи – [так] не лежи (не сиди) на печи* (Ibid.); *Калач в руки, а камень в зубы* (Ibid.); *Сплеча да сгоряча не добудешь калача* (Ibid.); пол. *bez prasy nie ta kołacz* (Skogurka 1974 (1: 335)). Утім, калач – не лише символ багатства і добробуту, віддзеркалений також у регіональній фразеології, пор., наприклад, фраземи, що побутують у російських говірках Сибіру – *калачики висягся* у кого – сиб., *жартл.* ‘про безтурботне життя в достатку, багатстві’ (БСРНС 2008: 240); *готовые калачи на берёзе висят* – сиб., *жарт.* ‘про легке, безтурботне життя’ (БСРП 2007: 271), а також діал. болг. *и на трън колак* (букв. и на шипу калач) – ‘великий достаток, велика родючість’ (ФРБЕ 1974 (1: 458)), але й щастя, щасливої долі: рос. *Счастливый – что калач в меду [все к нему пристают]* – народн., присл. ‘до щасливої людини всі припадають’ (БСРНС 2008: 240); *Хорошо на хорошо – ровно мёд с калачом; а худо на худо – ровно с похмелья батожком (батожьём)* (Ibid.: 382); а також нездійснених мрій: *І давно ріки догори не плили та й калачі на вербах не росли* (УПП 1984: 66); болг. *търся на трън кравай* (букв. шукати на колючці калач) – ‘бажати отримати щось неможливе; робити щось безглузде’. Те ж саме, що *търся грозде на трън* (букв. шукати на колючці виноград); *търся на трън праскови* (букв. шукати на колючці персики); *търся на трън трендафил* (букв. шукати на колючці розу) (ФРБЕ 1974 (2: 427)).

Як уже було зазначено вище, калачі – не повсякденна їжа, їх їдять у святкові дні, ними пригощають гостей, тому ця культурна традиція яскраво віддзеркалена у фраземах, де калач постає як уособлення ласощів, пор.: 1) *і калачем не виманити* кого ‘не можна вмовити кого-небудь піти звідкись’ (СФУМ 2003: 76) та 2) антонімічне *не заманити калачем (медом, добром і т. ін.)* кого і без додатка – ‘не звабити, не спокусити кого-небудь ніякими принадами’: *Тепер мене на такий обід ніхто й калачем не заманить!* – думав Леонід

Семенович, *годуєшся димом папіроски* (Н.-Лев.); — *А я думаю, що скаргишся й просишся до райцентру... — Калачем не заманиш, товаришу начальник!* (Ю. Янов.); *Знелюднів торг, биричам нічого робити, покупців тепер і медом не заманиш* (Хижняк) (ФСУМ 1993: 312). У синонімічному до першої фраземи і антонімічному до другої **не викурити і ладаном** компонент «ладан» — сакральний предмет, «універсальний оберіг від нечистої сили» (СД 2004 (3: 74)), яскраво представлений у слов'янській фразеології, пор.: **як чорт від ладану** — грубо 'надзвичайно швидко і злякано (тікати, втікати і под.)' (СФУМ 2003: 769); **як чорт (дідько) ладану (свяченої води)** — грубо 'дуже сильно (боятися)' (Ibid.); **ні Богу (Богові) свічка, ні чорту (чортові) ладан (кочерга, коцюба, надовбень, угарка, рогачило і т. ін.)** 'нічим не примітна, посередня людина' (ФСУМ 1993: 788); рос. **бегать (бежать, убежать, діал. льятать)** от кого, чого **как чёрт от ладана** — розм., одеське (курське), пермське, несхв. 'про чиїсь настійливі спроби уникнути зустрічі з кимось, чимось (вкрай неприємним, небезпечним для когось)' (БСРНС 2008: 741); несхв. **сторониться** кого, чого **как чёрт ладана** з тим самим значенням (Ibid.: 744); несхв. **боятся как чёрт ладана (ладану)** 'про дуже сильний, панічний страх перед кимось, чимось' (Ibid.: 741); біл. розм. **як чорт ад ладану** 'усіма можливими способами (позбавлятися, відмахуватися, втікати тощо від когось, чого-небудь'; **як чорт ладану** 'дуже сильно (боятися когось, чого-н.)' (Лепешаў 2008 (2: 904)); болг. **бягам като дявол от тамян** (букв. тікати, як диявол від ладану) — 1) 'настійливо уникати, цуратися чогось, що є неприємним, або чогось, що не хочеться виконувати; 2) дуже боятися чогось або когось та уникати цього будь-яким способом' (ФРБЕ 1974 (1: 904)); **като дявол от тамян** (букв. як диявол від ладану) — 1) 'дуже сильно (боятися); 2) перелякано, зі страхом (тікати)' (Ibid.: 484); **на дявола тамян не давам** (букв. не давати дияволу ладан) — 'великий скупар' (Ibid.: 904), де **ладан** протиставляється **чорту** в межах опозиції **божествене, сакральне — диявольське, нечисте**. Лексичні варіативні компоненти другої фраземи «мед» та «добро» — усталені символи слов'янської культурної традиції, що відбивають численні

фразеологізми, пор. лише декілька прикладів з української та російської фразеології: **як у меду** ‘у достатку, у розкошах’: *Ой, багато злата в Царгороді! Козаки були там, мов в меду...* (В. Сосюра) (СФУМ 2003: 384); **як медом по губах** ‘дуже подобається, приємне що-небудь комусь’: *Яке ж тут кепкування? Хіба я неправду говорив? Тим більше, що Якиму Івановичу все це мов медом по губах. Для чого ж позбавляти людину того, що її так тішить?* (Ю. Збанацький) (Ibid.); **як мед, то й ложкою** ‘уживається для вираження надмірного прагнення до чогось, як вияв надмірності в чому-небудь; занадто’: *Не все разом. На перший раз буде й цього. Як мед, то й ложкою, — промовив отець Харитін* (І. Нечуй-Левицький) (Ibid.); **на добре** ‘з перспективою на здійснення чого-небудь бажаного, заповітного’ (ФСУМ 1993: 254); **у добрі** ‘у сприятливих матеріальних умовах (жити, рости і т. ін.)’ (Ibid.); **навчати (вчити) / навчити [добру і] розуму ([доброму] розумові, на [добрий] розум, уму-розуму)** кого — ‘виховувати кого-небудь на основі законів справедливості, відповідно до усталених правил та звичаїв’: *Взяла вдова та в школу хлопця одвела.. Доглядала ж Сама його, сама й навчала Добру і розуму* (Т. Шевченко) (Ibid.: 521) тощо; рос. **к добру** ‘на хороше, на успіх, удачу. Про те, що віщує хороше’: *Варя: Что ещё тут? Дуняша: Блюдечко разбила... Варя: Это к добру* (Чехов, Вишнёвый сад) (ФСРЯ 1968: 141); **добром поминать** ‘відчувати вдячність до кого-небудь і виявляти її’ (БСРП 2007: 193); **милого добра** — сиб. схв. ‘хороший, вищої якості’ (Ibid.: 192); **доброго добра** кому — яросл. ‘привітання гостю’ (Ibid.) тощо; діал. присл., вульг. **Поведёшься с пчелой — будешь в меду, поведёшься с жуком — будешь в дерьме** ‘про те, наскільки важливо правильно обирати друзів, оточення’ (ФСРГО 2020: 158) та ін. Широко вживані зазначені вище компоненти-символи і в болгарській фразеології, зокрема, фундаментальний «Фразеологичен речник на българския език» уміщує 46 фразеологізмів із партонімом «мед» (ФРБЕ 1975 (2: 651)); у болгарській фразеології представлений і концепт «добро»: **виждам / видя добро** — 1) ‘ставати заможним завдяки чомусь або ставати щасливим завдяки чомусь; досягати успіху, удачі, перемагати; 2) бути ошасливленим кимось, отримувати від когось користь, допомогу,

турботу, уважність’ (ФРБЕ 1974 (1: 150)); *с добро добром* ‘по-хорошому’ (БРС 1966: 121); *говоря добро* за някого ‘добре відгукуватися про кого-н.’ (Ibid.) тощо. Взаємозамінність цих компонентів яскраво підтверджує: *калач* на семіотичному рівні виходить за межі суто «кулінарної» семантики, знову набуваючи винятково позитивної, тобто *сакральної*, символіки. Як відомо, фраземи із тим самим значенням представлені і в російській фразеології: *калачом не заманишь (не заманишь)* кого куди – *розм.* ‘жодними вмовляннями, жодними засобами не змусити кого-небудь зайти або заїхати кудись’ (БСРП 2007: 272); *калачом не выманишь (не выманишь)* кого – ‘жодними засобами не змусити когось залишити якесь місце: – *Если турки не вышли из Синопа, когда у меня только три корабля было, то теперь их и калачом не выманишь!* (Сергеев-Ценский, Синопский бой) (ФСРЯ 1968: 94). Пор. також українське прислів’я *І дубцем у могилу не заженеш, а з могили і калачем не виманиш* (УПП 1984: 221), у якому збережено те саме семіотичне значення привабливості *калача* як винятково позитивної, сакральної сутності. Своєрідними фразеологічними антитезами, на наш погляд, виявляються фраземи *Не хоче як дід калача, а дівка заміж* (ССНП 1993: 63), які лише підтверджують винятково позитивну символіку *калача*.

На глибинному семіотичному рівні *калач* як символ привабливості та заохочування (див. приклади вище) протиставлений символіці покарання, пор. антиномію символів заохочування і покарання, віддзеркалену в російських загальноновживаних фраземах *кнути и пряник* – публ. ‘чергування жорстких та м’яких заходів при поводженні з ким-н., веденні якоїсь політики’ (БСРП 2007: 292) і *действовать кнутом и пряником* – публ. ‘чергувати жосткі і м’які заходи при поводженні з ким-н., веденні якоїсь політики’ (Ibid.). В українській фразеології символом покарання виявляється концепт «бич», пор. численні приклади, що закріплюють цю антиномію: *Не біжить собака від калача, але від бича* (УПП 1984: 92); *Звабиш калачем, не відженеш і бичем* (Ibid.: 126); *Не од калача, а од бича жінка тікає* (Ibid.: 182); *Дитина не втікає від калача, але від бича* (Ibid.: 191); *Ніхто не втікає від калача, але від бича* (Ibid.: 335); кубан. *Не (Ны) быжить от калача, а быжить от быча. Кубан.* (БСРПС 2010: 396).

Окремо хочемо звернути увагу на фразеологізми з компонентом «калач» зі значенням ‘бити, суворо покарати когось’, пор. рос. фраземи *давать / дать на калачи* кому – волг. ‘суворо карати, бити кого-н.’ (БСРП 2007: 271); *доставаться / достаться на калачи* кому – розм., жарт. ‘діставатися як слід, дуже (про покарання, порку)’ (Ibid.). У підґрунті створення таких фразем, як ми вже зазначили в попередніх наших працях (пор. фраземи *перепадати на галушки (на бублики, на горіхи, на гостинці); дістанеться на горіхи, мати на горіхи*; біл. *даставацца / дастацца (атрымаць і т. ін.) на абаранкі (на арэхі)* тощо із тим самим значенням)), лежить семіотичне протиставлення продуктів харчування, що символізують ласощі, а саме приємного процесу їх поїдання, вкрай образливому, принизливому для людини факту побиття, фізичного або морального покарання (Ареф’єва 2024: 79–80). На надзвичайну продуктивність цієї структурно-семантичної моделі в російській фразеології, а також у чеській, де компонентом фразеологізмів виявляються здебільшого назви виробів із борошна, звертає увагу В. М. Мокієнко (див. його працю «Слов’янська фразеологія» (1980): 48–49)).

Прикметно, що *калач* – не лише позитивно забарвлений символ достатку, добробуту, але й багатства, яке зазвичай марковано негативно, оскільки часто досягається в нечесний спосіб. У таких пареміях богачі – жадібні, пов’язані з нечистою силою, горем та муками, які зазнають через них люди: *Від богача не жди калача* (УПП, 1984: 24); *За багатцем сам чорт з калачем* (Ibid.: 25); *Хай до того ідуть плачі, хто їсть калачі* (Ibid.: 52); *Багачі на печі сиділи та калачі їли, а бідні на їх робили* (Ibid.: 375).

Калач – символ гостинності, привітності, щирості у відношеннях між людьми, тому у пареміях на позначення недоброї, нещирої, двоєдушної, а також невдячної людини, калач вдало протиставляється цеглі як символу підлості і невдячності, пор.: рос. *Встречает калачом, а провожает кирпичом* – народн., несхв. ‘про двоєдушну людину’. *Кормит (кормить, кормя, кормят) калачом (колочом), да в спину кирпичом* – народн., несхв., сер.-рос. (БСРП 2007: 272; БСРПС

2010: 396); *Покормил калачом, да в спину кирпичом* (БСРПС 2010: 396); *Я его калачом, а он меня в спину кирпичом* (Ibid.); *Не корми (не потчуй) [меня] калачом, да не бей в спину кирпичом* (Ibid.) та інші. Схожу структурно-семантичну модель спостерігаємо і в українській мові, де семантичним аналогом компонента «кирпич» є компонент «рогач», а також «лапті»: *Нагодують калачем та й у спину рогачем* (УПП 1984: 126). Пор. також: *Він тобі каменем, а ти його хлібом* (Ibid.: 270); *Плети йому калачі, а він тобі лапті* (Ibid.: 126). Пор.: *обути (озути) в постолі (в лапті) кого* – заст. ‘розорити, довести до злиднів: *Горілка і гулі не одного в постолі взули* (Нар. приказка). *Постоли – взуття бідняків*’ (Ужченко 1998: 155).

Проте гостей можуть зустрічати і пригощати в різний спосіб залежно від того, наскільки дорогою людиною є гість для хазяїв, пор.: *Який гість, такий і калач* (УПП 1984: 146); *Брат сестру багату стріча з калачами, а бідну коло порога – з сухарями* (Ibid.: 196); *Калач за калач, а дармо нічого* (Ibid.: 126).

Усталена у слов'янській культурній традиції настанова «Роби людям добро, і воно повернеться до тебе сторицею» яскраво віддзеркалена в російських прислів'ях, у яких знову ж центральним компонентом постає *калач*, пор.: *Брось (кинь) калач за (на) лес, [назад] пойдёшь – найдёшь* (БСРПС 2010: 396); *Калач брось в остров, назад пойдёшь – возьмишь* (Ibid.); сер.-рос. *Кинь калач (кроху) в (на) лес, [назад] пойдёшь – его найдёшь* (Ibid.).

Підтвердженням важливої ролі *калача* у відношеннях між людьми служать болгарські діалектні фраземи *кравай на ръка* (букв. калач на руці) – ‘про людину, яка каже, що поспішає’ (ФРБЕ 1974 (1: 539)) та *ще ми дохождаш с кравай* (букв. прийдеш до мене з калачем) – ‘навчити когось чомусь, стати чийсь вчителем, керівником у чомусь’ (ФРБЕ 1975 (2: 521)).

Надзвичайно продуктивною у російській мові виявляється фразеологічна модель, за якою *калач* є еталоном округлої, вигнутої форми, а також форми джгута. Такі фраземи розлого представлені в «Большом словаре русских народных сравнений» В. М. Мокієнка і Т. Г. Нікітіної, пор.: *калачом свиться* – сиб. ‘про людину, яка спить підібгавши ноги’ (БСРНС 2008: 240); *ноги у кого калачом* – том. ‘про підігнути

всередину зі схрещеними ступнями ноги (зазвичай сидячи на підлозі)’ (Ibid.); *рога* у кого *калачом* – *том.* ‘про округло загнуті роги тварини (напр., барана)’ (Ibid.); *свернуться (свиться) калачом* ‘про положення на боці з підігнутими колінами в позі немовляти’. Пор. *калачиком, кренделем, крендельком* (Ibid.); *сложить ноги калачом (калачиком)* ‘про позу при сидінні на полу зі складеними всередину та схрещеними ступнями’ (Ibid.); *сложить волосы калачом* – *застар.* ‘про укладку жіночого, довгого волосся у вигляді джгута, згорнутого всередину кінцями’ (Ibid.); *рука* у кого *калачиком* – *зм.* ‘про чиюсь округло зігнуту руку’ (Ibid.); *сидеть / сесть калачиком* – *зм.-ласк., розм., волоград.* ‘про людину, яка сидить, схрестивши ноги’ (Ibid.) і т. ін. Пор. болг. *на кравай* ‘калачиком’ (БРС 1966: 277); укр. *виписувати калачі* ‘витанцьовувати’: – *На свайбі їс’ї просто виписували калач’ї* (ФССССГД 2013: 232), а також рос. *выкидывать кренделя* – прост. ‘азартно танцювати, витанцьовувати’ (БСРП 2007: 328); *выделывать (выписывать) кренделя [ногами]* – прост., жарт.-ірон. ‘йти нетвердою ногою, хитаючись (про п’яного)’ (Ibid.). Зауважимо, водночас, що онтологічні властивості *калача* та інших видів хліба як підґрунтя для створення яскравих образів уже привертали до себе увагу лінгвістів. Зокрема, О. Л. Березович пише: «Іноді хлібні вироби виступають еталоном вигнутої, кривої форми (*крендель, калач, витушка*)..» (Березович 2007: 373). У болгарській фразеології знаходимо і метафоричний перенос традиційної для *калача* форми джгута на життя людини, яка перебуває у складному матеріальному становищі, бідує, пор.: *свивам се / свия се на кравай* (букв. звитися калачом) – ‘жити в злиднях, бідно і вкрай скромно, бути у важкому матеріальному становищі’ (ФРБЕ 1975 (2): 274)). До речі, концептуальна метафора «джгут, віршовка – важке життя» є усталеною у слов’янській культурній традиції, що яскраво відбивають численні фраземи із семантикою зав’язування, скручення: *зав’язати / зав’язувати світ (вік, віку)* кому – 1) ‘зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін.’; 2) видати заміж, одружити кого-небудь (перев. нещасливо)’ (ФСУМ 1993: 301); *зав’язати очі* – 2) ‘зробити кого-небудь нещасним’ (Ibid.); *світ зав’язується / зав’язався*

кому – ‘хто-небудь стає нещасним (перев. у зв’язку з невдалим одруженням)’ (Ibid.: 784); рос. діал. **век завязывать / завязать і завязывать / завязать век** кому – 1) ‘псувати кому-н. життя невдалим шлюбом’: *Пярни сватались, а батька гаваріл: «Чивò члавёку век завязывать»* (Мирн.). *Такая маладiчка харошая, но он жа (муж) такой гадасный – завязал ей век. Анà с ним фсю жызынь ни жывёт, а мучаица* (Прим., 2017–2018); 2) ‘доживати своє життя, бути в похилому віці’; 3) ‘удовувати’. Пор.: **завязать век** – пск. ‘змучити; згубити, зжити з світу кого-н.’ (ФСРГО 2020: 46–47). Пор. також широко вживане: *Як його життя скрутило!*, а також сталий вислів **скрутно становище**, де також дублюється ідея скручення як важкого періоду в житті людини.

Зауважимо, водночас, що *калач* майже зовсім не представлений у білоруській фразеології, пор., приміром, білоруські регіональні еквіваленти російських регіональних фразеологізмів, наведені в «Русско-белорусском словаре сравнений» Т. В. Володіної та В. М. Мокієнка: рос. пск. **здоровый как калач** ‘про дуже здорову, повненьку та рум’яну дівчину або жінку’ – біл. схв. **дзяўчына як пірог**, схв. **маладзіца як перепечка**, схв., **жарт. дзяўчонка як клёцка**; рос. ірк. несхв. **[и что бы] как калач, что из себя строит** ‘про людину, яка поводить ся пихато, про надмірно пихату людину’ – біл. **ламаца як грэцки блін, ламаца як здобны грыб**; рос. народн. заст. **как калач испечь** ‘про що-небудь, що може легко здійснитися; що можна виготовити швидко та без особливих зусиль’ – біл. **лёгка як абаранак з’есці**, жарт. **лёгка як катà з печы скінуць**, схв. **лёгка як надперазіца**; сиб. **калачом свиться** ‘про людину, яка спить підібгавши ноги’ – біл. **скруціца клубочкам** (РБСС 2018: 262).

Висновки. Дослідивши представлення *калача* на матеріалі слов’янської – української, російської, білоруської, болгарської, польської загальнонародної і регіональної фразеології, відзначимо найголовніше: *Калач* – архаїчний культурний символ, виразно представлений у слов’янській фразеології, насамперед російській, українській, болгарській. Сакральна символіка *калача*, закріплена переважно регіональною фразеологією, його апотропейні та продукувальні функції, винятково важлива роль у хрестильній та весільній

обрядності мають глибинне міфологічне підґрунтя і співвіднесені з культом *сонця* — давнім сакральним символом, джерелом життєдайної сили, величності і щастя, кругла форма якого закодована в таких усталених у народній культурі символах, як *калач*, *коровай*, *вінок*, *обручка* та інших. Саме тому в слов'янській фразеології *калач* постає символом достатку, добробуту, щасливої долі. У фразеології, що пов'язана з весільною обрядністю, простежується архаїчна метафора «калач — дівчина»; припускаємо, що в обряді хрещення, відображеному фразеологією, приховано глибинний смисл «калач — це дитина».

Функціональна роль *калача* як смачної випічки, яку їдять у свята, його онтологічні властивості осмислені у слов'янській фразеології у межах семіотичних опозицій *свій — чужий*, *праця — відпочинок*, *білий (пшеничний) хліб — життій хліб*, *заохочування — покарання* та інших, позначають різноманітні сторони людської особистості, життєвого досвіду тощо. *Калач* постає в центрі усталених у культурі прескрипцій: «Краще заробити своє, ніж користуватися чужим»; «Роби людям добро, і воно повернеться до тебе сторицею» та інших. Яскраве і багатоаспектне представлення *калача* у слов'янській фразеології свідчить про виняткову культурну навантаженість цього терміна, виводячи його в розряд потужних культурних символів.

Сподіваємося, що результати студії прислужаться у подальших дослідженнях із слов'янської фразеології, етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвофольклористики.

ЛІТЕРАТУРА

Арефьева Н. Г. Російсько-український фразеологічний словник культурних символів. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. 120 с.

Арефьева Н. Г. Фразеологія російських переселенських говірок Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / ДНУ імені Олеса Гончара. Дніпро, 2021. 695 с.

Арефьева Н. Г. Просторовий лінгвокультурний код у російських говірках Одещини (на матеріалі фразеології). *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство. II*: збірник наукових праць до 100-річчя від дня народження. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2023. С. 217–235.

Арефьева Н. Г. Фразеологія в категоріях культури. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2024. № 39. С. 76–89.

- Арефьева Н. Г. Дощ при сонці в слов'янській фразеології. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2025а. № 40. С. 31–46.
- Арефьева Н. Г. Етикетні формули в народній фразеології (на матеріалі російських переселенських говірок Одещини). *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2025б. № 41. С. 15–33.
- Арефьева Н. Г. Сонце в дзеркалі болгарської фразеології. *Мова*. 2025в. № 43. С. 67–75.
- Арікова Н. І. Астрономічний лінгвокультурний код у румунській фразеології. *Філологічні студії* : збірник наукових статей студентів філологічного факультету. Вип. XIV. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2023. С. 8–12.
- БРР: Българско-руски речник / [укл. С. Б. Бернштейн]. 1966. 768 с.
- Войтович В. М. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. Київ : Либідь, 2005. 664 с.; іл.
- Георгиева И. Българска народна митология. Второ преработено и допълнено издание. София : Наука и изкуство, 1993. 258 с.
- ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: у 7 т. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2: Д–Комці. 572 с.
- Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
- Гліаді О. І., Дерік І. М. Міфологічний ракурс мовної картини світу (місяць і сонце у фразеології). *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2023. № 37. С. 5–17.
- Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. Т. 1. А–Л. 672 с. Т. 2. М–Я. Выданне 2-ое, дапоўн. і выпр. 970 с.
- НФРБЕ: Анкова-Ничева К. Нов фразеологичен речник на българския език. София : УИ «Св. Климент Охридски», 1993. 464 с.
- РБСС: Русско-белорусский словарь сравнений / [Т. В. Володина, В. М. Мокиенко]. Минск : Беларуская навука, 2018. 811 с.
- СФУМ: Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
- ССНП: Словник стійких народних порівнянь / [О. С. Юрченко, А. О. Івченко]. Харків : Основа, 1993. 176 с.
- Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.
- Узенёва Е. С. Болгарская свадьба: этнолингвистическое исследование. Индрик, 2010. 280 с.
- УПП: Українські прислів'я та приказки / [С. В. Мишанич, М. М. Пазяк]. Київ : Вид-во «Дніпро», 1984. 392 с.
- ФРБЕ: Фразеологичен речник на българския език: В 2 т. / [К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова]. София : БАН, 1974–1975. Т. 1–2.
- ФСРГО: Арефьева Н. Г. Фразеологічний словник російських говірок Одещини. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2020. 236 с.
- ФССССГД: Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. 6-е вид., доп. й переробл. Луганськ : «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.
- ФСУМ: Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.
- Яковлева О. В. Обрядовий дискурс в системі національної лінгвоментальності: монографія. Одеса : «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова», 2014. 396 с.

Skorupka St. Słownik frazeologiczny języka polskiego: w 2 t. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1974. T. 1. 788 s.

WSPR: Hessen D., Stypuła R. Wielki słownik polsko-rosyjski. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1979. T. 1. 664 s.

YOU CAN'T BRING HIM HERE FOR LOVE OR MONEY: ON THE SYMBOLICS OF KALACH IN SLAVIC PHRASEOLOGY

Natalia G. Arefieva

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Chair of Social Sciences
Odessa National Medical University,
Odessa, Ukraine

e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua; nataliia.arefieva@onmedu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4974-9157>

SUMMARY

The article, drawing on a wealth of linguistic material, explores Slavic phraseological units that reflect the symbolics of kalach. The powerful cultural symbolics of kalach as an archaic cultural symbol, clearly represented in Slavic phraseology, is described. The author concludes that the sacred symbolics of kalach, fixed mainly by regional phraseology, its protective and productive functions, and its exceptionally important role in baptismal and wedding rituals, has a deep mythological basis and is associated with the cult of the sun – an ancient sacred symbol, a source of life-given force, sublimity and happiness, the round shape of wich is encoded in such symbols established in folk culture as the kalach, korovay, vinok, wedding ring and others. That is why in Slavic phraseology, the kalach appears as a symbol of abundance, well-being and good fortune. The functional role of kalach, its ontological properties are understood in Slavic phraseology within the framework of semiotic oppositions and highlight various aspects of the human personality, life experience, etc. Kalach appears in the center of a number of prescriptions established in culture. The vivid and multifaceted representation of kalach in Slavic phraseology, primarily Russian, Ukrainian and Bulgarian, indicates the exceptional cultural load of this term, placing it in the category of powerful cultural symbols. In the process of research, a rich phraseological material was involved, the methodology of ethnolinguistic and cultural analysis, semiotic analysis, the method of structural and semantic modeling and the substitution technique were applied.

Keywords: *Slavic phraseology, cultural symbol, mythological background, semiotic opposition, cultural prescription, conceptual metaphor, Slavic cultural tradition.*

REFERENCES

Arefieva N. G. (2018). Rosiisko-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk kulturnykh symvoliv [Russian and Ukrainian Phraseological Dictionary of Cultural Symbols]. Odessa : ONU imeni I. I. Mechnykova.

Arefieva N. G. (2021). Frazeolohiia rosiiskykh pereselenskykh hovirok Pivdnia Ukrainy: lnhvokulturolohichnyi ta leksykohrafichnyi aspekty [Phraseology of Russian Migrant Dialects of the South of Ukraine: Linguocultural and Lexicographic aspects] : dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.02. Dnipro [in Ukrainian].

Arefieva N. G. (2023). Prostorovyi lnhvokulturnyi kod u rosiiskykh hovirkakh Odeshchyny (na materialii frazeolohii) [Spatial linguocultural code in Russian dialects of Odessa region]. *Akademik Oleksandr Savych Melnychuk i suchasne movoznavstvo. II* [Academician Aleksandr Savich Melnychuk and contemporary linguistics]. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, pp. 217–235 [in Ukrainian].

Arefieva N. G. (2024). Frazeolohiia v katehoriiah kultury [Phraseology in the categories of culture]. *Naukovyi visnyk PNPV im. K. D. Ushynskoho. Lnhvistychni nauky* [Scientific research issues of South Ukrainian National Pedagogical University. Linguistic sciences]. Issue 39, pp. 76–89.

Arefieva N. G. (2025a). Doshch pry sontsi v slovianskii frazeolohii [Rain in the sun in Slavic phraseology]. *Naukovyi visnyk PNPV im. K. D. Ushynskoho. Lnhvistychni nauky* [Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University. Linguistic sciences]. Issue 40, pp. 31–46 [in Ukrainian].

Arefieva N. G. (2025b). Etyketni formuly v narodnii frazeolohii (na materialii rosiiskykh pereselenskykh hovirok Odeshchyny) [Etiquette formulas in folk phraseology]. *Naukovyi visnyk PNPV im. K. D. Ushynskoho. Lnhvistychni nauky* [Scientific research issues of South Ukrainian National Pedagogical University. Linguistic sciences]. Issue 41, pp. 15–33 [in Ukrainian].

Arefieva N. G. (2025v). Sontse v dzerkali bolharskoi frazeolohii [Sun in the mirror of Bulgarian phraseology]. *Mova* [Linguistics]. Issue 43, pp. 67–75 [in Ukrainian].

Arikova N. I. (2023). Astronomichnyi lnhvokulturnyi kod u rumunskii frazeolohii [Astronomical linguocultural code in Romanian phraseology]. *Filologichni studii : zbirnyk naukovykh statei studentiv filolohichnoho fakultetu* [Philological Studies : the Students of the Philological Faculty Scientific Research Issues Collection]. Odessa I. I. Mechnikov National University, Philological Faculty. Odessa. Issue XIV, pp. 8–12 [in Ukrainian].

BRR (1966). Bŭlharsko-rusky rechnyk (1966) [Bulgarian-Russian Language] / [comp. S. B. Bernshtein].

ESUM (1985). Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological Dictionary of Ukrainian Language]. Kyiv : Naukova dumka. T. 2: D– Koptsi [in Ukrainian].

FRBE (1974–1975). Frazeologichen rechnik na bŭlgarskiya yezik [Phraseological Dictionary of Bulgarian Language]. Sofia : BAN. T. 1–2 [in Bulgarian].

FSRGO (2020). Arefieva N. G. (2020). Frazeologichnii slovnik rosiiskikh govirok Odeshchini [Phraseological Dictionary of Russian dialects of Odessa region]. Odessa : Odeskii natsionalnii universitet imeni I. I. Mechnikova.

FSSSHD (2013). Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. Frazeolohichnyi slovnyk shidnoslobozhans'kyh i stepovyh hovirok Donbasu [Phraseological Dictionary of Eastern Slobozhanshchina and Steppe Dialects of Donbas]. Lugans'k : Lugans'k Taras Shevchenko National University [in Ukrainian].

FSUM (1993). Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of Ukrainian Language [V. M. Bilonozhenko et al. (comp.)]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Georgieva I. (1993). Вълхарска народна митологія [Bulgarian Folk Mythology]. Sofia : Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Iliadi A. I., Derik I. M. (2023). Mifolohichniy rakurs movnoi kartyny svitu (misiats i sontse u frazeolohii) [Mythological Perspective of the Linguistic Worldview (the Moon and the Sun in Phraseology)]. *Naukovyi visnyk PNPU im. K. D. Ushynskogo. Lihvistychni nauky* [Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky. Linguistic Sciences]. Odessa. Issue 37, pp. 5–17 [in Ukrainian].

Lepeshaŭ I. Ya. (2008). Sloŭnik frazealahizmaŭ: u 2 t. [Phraseological Dictionary]. Minsk : Belarus. Entsyklopedyia imia P. Broŭki. T. 1–2 [in Byelorussian].

NFRBE (1993). Ankova-Nicheva K. Nov frazeologichen rechnik na b'lgarskiya ezik [New Phraseological Dictionary of Bulgarian Language]. Sofiya : UI «Sv. Kliment Ohridski» [in Bulgarian].

RBSS (2018). Russian-Byelorussian dictionary of comparisons / [T. V. Volodina, V. M. Moknyenko]. Minsk : Belaruskaiia navuka.

SFUM (2003). Slovyk frazeologizmiv ukrains'koi movy [Dictionary of Ukrainian Phraseological Units / [comp. V. M. Bilonozhenko etc.]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

SSNP (1993). Slovník stíikikh narodních porívnyan [Dictionary of stable folk comparisons / [O. S. Yurchenko, A. O. Ivchenko]. Kharkiv : Osnova [in Ukrainian].

UPP (1984). Ukrainski pryslivia ta prykazky [Ukrainian proverbs and sayings] / [C. V. Myshanych, M. M. Paziak]. Kyiv : Dnipro [in Ukrainian].

Uzeneva E. S. (2010). Bolgarskaia svadba: etnolingvističeskoe issledovanie [Bulgarian Wedding: Ethnolinguistic Study]. Indrik.

Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (1998). Frazeolohichniy slovyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of Ukrainian Language]. Kyiv : Osvita [in Ukrainian].

Yakovlieva O. V. (2014). Obriadovi dyskurs v systemi natsionalnoi lihvomentálnosti: monohrafiia [Ritual discourse in the system of national linguementality]. Odessa : Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova [in Ukrainian].

Skorupka St. (1974–1975). Słownik frazeologiczny języka polskiego: w 2 t. [Phraseological dictionary of Polish language]. Warszawa : Wiedza Powszechna. T. 1 [in Polish].

Voitovych V. M. (2005). Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]. Kyiv : Lybid' [in Ukrainian].

WSPR (1979). Hessen D., Stypuła R. Wielki słownik polsko-rosyjski. Warszawa : Wiedza Powszechna. T. 1 [in Polish].

Zhaivoronok V. V. (2006). Znaki ukraïns'koi etnokul'tury [Signs of Ukrainian Ethnoculture]. Kyiv : Dovira [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0